

Hint düşüncesine genel bir bakış*

S. RADHAKRISHNAN
Charles A. MOORE

çev. Ali İhsan YİTİK**

İlk olarak, Hint tefekkürünün genellikle sanıldığından daha karmaşık ve başka hiçbir düşünce geleneğinde rastlanmayan oldukça uzun ve çetrefil bir gelişme seyri izlediğini vurgulamak gerekir. Her gelenekte olduğu gibi Hint felsefesinde de tarihsel arka plan çok önemli olmakla birlikte, bu gelişmenin tam anlamıyla kronolojik bir araştırmasını ortaya koymak mümkün değildir. Hintlilerin kronolojiye ilgisizlikleri sebebiyle klasik eserlerin birçoğu kaybolmuş ve haklarında hiçbir iz kalmamıştır; bugüne intikal edebilmiş olanlarının da tam anlamıyla yazarlarını ve dönemlerini tespit etme imkânı yoktur. Bundan dolayı Hint felsefesinin genel bir tarihini yazmak mümkün olsa bile, hiçbir felsefe tarihinin, sözkonusu sistemin temel düşünceleri ve bunların gelişiminden sorumlu filozoflar bilinmeden tamam olamayacağını da unutmamak gerekir. Ama antik Hintlilerin böylesine tarihsellikten uzak oluşları veya belki de derin olarak felsefi düşünceyle meşgul oluşları nedeniyledir ki, bugün onların filozoflarından ziyâde felsefeleri daha iyi bilinmektedir. Klasik Hint düşüncesinin büyük filozoflarından ancak çok azı, bugün bizim tarafımızdan bilinmekte ve tarihin kendilerine belirli bazı felsefi öğretileri ve sistemleri atfettiği çok meşhur isimlerin de bir kısmı günümüzde hayalî veya mitolojik şahsiyetler olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan biz, kimi zaman bazı öğretilerin kime ait olduklarının farkındayız, ancak Hint materyalizmi ve diğer bazı hareketlerde olduğu gibi, orijinal metinler mevcut olmadığı için onlar hakkında da tam bir bilgiye sahip değiliz.

Hint felsefesinin 1700 yıllarındaki ciddi gerilemeye kadar devam eden gelişme dönemi başlıca dört safhaya ayrılabilir. İlk safha olan Vedalar dönemi, hakkında yeterli tarihsel bilgilerin olmamasından ötürü

* Çevirisini sunduğumuz bu makale, "History of Indian Thought" başlığıyla, *Traditional India* adlı eserde (ed. O.L. Chavarría-Auglier, USA 1964, s. 38-51) yayınlanmıştır.

** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Bilim Dalı.

karanlık ve belirsiz bir çağdır ve bu dönem, tahminen m.ö. 2500-600 yılları arasına yerleştirilebilir. Vedalar dönemi, Ârîlerin Orta Asya'dan Kuzey Hindistan'a gelerek, bölgenin kuzeyindeki İndus Vadisi ve Ganj Havzası'na yerleştikleri, Ârî kültür ve medeniyetini yaydıkları ve geliştirdikleri devredir. Teknik anlamda bu döneme "Felsefe Çağı" denilse bile din, felsefe, hurâfeler ve tefekkürün birbirleriyle içiçe olduğu bir dönem olması münasebetiyle bir "arayış dönemi" olarak da telakkî edilebilir.

Vedalar dönemine ait literatür, her biri Mantralar, Brahmanalar, Aranyakalar ve Upanişadlar şeklinde dört bölümden oluşan dört Veda'dan (Rig, Yajur, Sama ve Atharva) ibarettir. Mantralar, özellikle Rig-Veda'nın son ilahileri, Hint felsefesinin gerçek başlangıcını oluşturur. Nesir veya manzum olarak kaleme alınmış bu metinler, ilk Vedalar dönemi politeizminden monoteizme veya monizme doğru gelişen düşünce yapılarıyla Upanişadlar'daki monistik görüşlere zemin hazırlamıştır.

Brahmanalar ise, genelde dinî törenlerle ilgili kuralları özellikle de kurban âyinlerinin kural ve şartlarını bildiren kutsal yazılardır. Felsefe konularının tartışıldığı Upanişadlar ve Aranyakalar da Brahmanalar'ın sonuç bölümlerini oluşturan metinlerdir. Brahmanalar evli ve aile sahibi kimselerin icrâ etmesi gereken dinî törenlerin neler olduğunu açıklar. Aile reisleri ihtiyarlayınca ormanda zühd ve riyâzete çekilir, burada önceki âyin ve törenlerden tamamen farklı nitelikteki yeni ibadet biçimlerine ihtiyaç duyarlar. Brahmanalar ile Upanişadlar arasında yer alan Aranyaka metinleri, işte ormanda yaşayan bu zâhidleri tefekküre ve derin düşünmeye (meditasyona) teşvik ederek onların dinî ihtiyaçlarını karşılayan kutsal yazılardır.

Aranyakalar, Brahmanalar'ın dinî törenleri ile Upanişad felsefesi arasındaki bir geçiş basamağını teşkil ederler. Veda ilahileri *rişî* adı verilen şairlerin eseri, Brahmanalar ise din adamlarının titiz çalışmaları sonucunda ortaya konmuş metinlerdir. Upanişadlara gelince, onlar filozofların tefekkür ve meditasyonları sonucunda ortaya çıkmış ürünlerdir. Bu açıdan bir anlamda Vedalar dininin bir devamı mâhiyetinde olan Upanişadlar, aynı zamanda Brahmanalar'daki dinî anlayışa karşı oldukça kuvvetli felsefi bir karşı duruşu ifade ederler. Ayrıca Hint felsefesinin günümüzdeki en önemli karakteristiği *spiritual monizm* (ruhçu tekçilik) ilk olarak Upanişadlar'da ortaya çıkmıştır. Yine orada ilk defa yer alan başka bir düşünce ise, nihai gerçekliğe götüren gerçek rehberin akıl değil, sezgi olduğunun iddia edilmesidir.

Felsefî gelişimin ikinci devresi destanlar dönemidir. Bu dönem, m.ö. 600 veya 500 yıllarında başlar ve m.s. 200 yılına kadar devam eder. Bu dönemin en büyük özelliği, *Ramayana* ve *Mahabharata* destanları gibi sistematik ve felsefî anlamda teknik olmayan eserler aracılığı ile birtakım felsefî kuramların ortaya çıkmasıdır. Aynı zamanda bu dönem, Budizm, Caynizm, Şivacılık ve Vişnuculuk gibi dinî ve felsefî akımların ortaya çıkış ve ilk gelişme dönemlerini kapsar. Yine *Mahabharata*'nın bir bölümü olan *Bhagavat Gita*, Hint felsefesinin en otoriter üç kaynağından biri olarak kabul edilir. Bunun dışında Hint felsefesinin ortodoks ekollerinin ilk ortaya çıkışları da yine bu döneme rastlar. Hint felsefe sistemlerinden pek çoğunun ortaya çıkışı Budizm'le aynı dönemlerde olup, asırlarca yanyana gelişimlerini sürdürmüşlerdir. Önemli ekollerden bazılarının sistematik eserleri sonraki dönemlerde kaleme alınmıştır. Fakat pek çok ekolün temel görüşlerinin kökleri destanlar dönemine kadar uzanmaktadır. Yine bu dönem, Hindistan kadar dünyanın diğer pek çok bölgesinde, özellikle Yunan, Çin ve İran'da da felsefî düşüncenin en verimli çağlarıdır. Büyük orandaki felsefî ve yarı felsefî nitelikteki materyal bu devrede ortaya çıkmıştır; hatta denilebilir ki, sözkonusu doktrinler hakkındaki bilgimiz sadece bu dönemde ortaya çıkan pek çok derin ve zengin felsefî açıklamaya dayanmaktadır. Yine bu dönemde şüphecilik, materyalizm ve benzer felsefe anlayışları Budizm ve Caynizm gibi heterodoks sistemlerle birlikte ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bu materyal zenginliği sayesinde ki, daha sonraki sistemler, sistematik eserlerin yazılmasıyla daha açık bir bakış açısı ortaya koymuştur.

Bu dönem aynı zamanda sosyal felsefe ve ahlâka dair yazıları içeren *Dharmasastralar*'dan pek çoğunun oluşturulduğu devredir. Bu türden eserler sözkonusu dönemin diğer felsefî metinleri gibi *smritis*, yani diğer kutsal metinler çerçevesinde din adamları tarafından kaleme alınan eserler olarak tasnif edilir. Böyle geleneksel metinler, *sruiti* olarak bilinen ve ilhama dayanan Vedalar dönemi eserlerinden önemli oranda farklıdır, hatta pek çok *Dharmasastra*, Ârîlerin yaşayış biçimleriyle ilgili sosyal organizasyonu, dinî ve ahlâkî sorumluluklarını tasvir eden sistematik eserlerdir.

Üçüncü devre, Hıristiyan çağının ilk asırlarında başladığı kabul edilen *sutralar* dönemidir. Muhtelif ekollere ait sistematik eserler bu dönemde kaleme alınmış ve başlıca felsefî okullar temel formlarını bu dönemde kazanmışlardır. Bu sistemlerden her birinin doktrinleri, *sutralarda* düzenli ve sistematik olarak ortaya konulmuştur. Fakat bu eserler son derece kısa ve veciz olup sadece ait oldukları felsefî siste-

min ayrıntılarını bilen okuyuculara konuyu hatırlatıcı mâhiyettedir. Bu doktrinlerin gerçek anlamı, ancak sözkonusu sistemin bilinmesiyle anlaşılabilir. Yine bu dönem, felsefede eleştirel yaklaşımın sistematik hâle geldiği bir devredir. Sutralar mevcut sistemler hakkında sadece olumlu ifadeleri değil, muhâlif sistemlere karşı kapsamlı ve sert fikirleri de içerir. Felsefi düşünce ve tartışmalar sutralar öncesi dönemde başlamasına rağmen, daha önceki dönemlerde bunlar arzulanan bir seviyeye ulaşamamıştır. Sutralar döneminde ise, artık kendi şuurunda bir düşünce ve tefekkür şeklinin geliştiğine şahit olmaktadır. Dolayısıyla bundan sonra sezgisel ve kendiliğinden içe doğmalara rastlamıyoruz.

Bu dönemde *sutralarda* ortaya konan altı Hindu sistemi şunlardır:

1. Nyaya (Mantıkçı realizm)
2. Vaisesika (Realist pluralizm)
3. Samkhya (Gelişmeci düalizm)
4. Yoga (Sistemli tefekkür)
5. Purva Mimamsa (Vedalar'ın davranışa ilişkin ilk yorumları)
6. Uttara Mimamsa (Vedaların bilgiye ilişkin yorumları)

Dördüncü dönem, “skolastik devir”, sutraları açıklamak maksadıyla tefsirlerin yazıldığı dönemdir. Sutralar, açıklama ve tefsir olmadan anlaşılması zor eserlerdir. Bunun için sadece sutralar üzerine yorumlar yapılmakla kalınmamış, onları açıklamak için yeniden şerhler yazılma gereği ortaya çıkmıştır. Bu dönemin ne zaman başladığını kesin olarak belirlemek mümkün değildir. Bununla birlikte skolastik dönemin, genellikle sutralar döneminin bitişinden XVII. yüzyıla kadar olan dönemi kapsadığı kabul edilir. Bu döneme ait literatürün temel özelliği açıklayıcı mâhiyette oluşudur; ancak zaman zaman polemik özelliği de göstermektedir. Zira sutralarda farklı ekollere mensup filozoflar arasındaki ihtilaflar ve onlarla ilgili çetin tartışmalara yer verildiği görülür. Ama metinler üzerindeki yorumlar çoğu zaman açıklayıcı olmaktan ziyâde zihin karıştırıcı mâhiyettedir. Çünkü orada net açıklama ve izahlar, yerini bazen mâhiyeti tam olarak kavranamayan mücerret kavramlara, felsefe veya derin düşünce de yerini mantık oyunlarına bırakır. Dahası bu dönemde yapılan şerhler, düşüncedeki bulanıklık hâlini, mantığın inceliğini ve muhalefetin acımasızlığını çok iyi biçimde ortaya koyan en kötü yorum veya şerh örnekleridir. Bununla birlikte, onlar arasındaki iyi ve yararlı yorumlar ise, en azından sözkonusu ekolün kurucuları kadar hürmet ve itibar görürler. Örneğin, Vedanta Sutra'yı yorumlayan Şankara, sistemin kurucusu Badarayana'dan daha üstün bir mütefekkir olarak kabul edilir. Onun yazdığı yorum, Skolastik dö-

nemin en orijinal sutralarından biridir. Bununla birlikte o da diğer skolastik dönem eserleri gibi, zaman zaman kısmen değersiz konularda kılı kırk yaran ve felsefi değeri olmayan tartışmalara girer.

Bu dönem aynı zamanda, Hint felsefesinin en önemli filozoflarının yetiştiği dönemdir. Şankara'nın yanısıra, Kumarila, Sridhara, Ramanuja, Madhava, Vacaspate, Udayana, Bhiskara, Jayanta, Vijñanabhiksu ve Raghunath skolastik dönemin yetiştirdiği filozoflardır. Bu büyük mütefekkirler sadece eski sistemleri yorumlayan müfessirler olarak düşünülmemelidir. Gerçek niyetleri ve gâyeleri ne olursa olsun, onlar aynı zamanda kendi sistemlerinin de kurucularıdır. Onlar müfessir sıfatıyla, yorumladıkları sistemlerin görüşlerini sadece açıklamakla kalmamış, aynı zamanda bunlara yeni yorumlar getirerek birtakım ilaveler de yapmışlardır. Mesela Vedanta'nın Şankara, Ramanuja ve Madhava tarafından geliştirilen üç temel yorumunun her üçü de Badarayana'nın Vedanta Sutrasi'ndan kaynaklanmasına rağmen birbirinden farklı ve teferuatlı sistemlerdir. Gelişmenin bu türü, Hint filozoflarının mâziye geleneksel saygılarını ve felsefede otoritenin değerini tanımlarını sağlayan ve devam ettiren, bu arada geleceğe bakmaksızın sezgi ve akıl yürütmenin yönlendirdiği bir düşüncenin bağımsız gelişimini sürdüren yegâne tarza delâlet etmektedir.

Eski fikirler ve sistemler üzerine yeni yorumlar yapıldığı ve tefsirler yazıldığı için skolastik devir hâlâ gelişme sürecinde olmasına rağmen XVI. yüzyılda Hindistan'ın dış güçlerin istilası altına girmesiyle Hint düşüncesi kendi dinamik ruhunu kaybetmiştir. Bu yabancı güçler bütün bölgeyi sadece fizikî anlamda istila etmekle kalmamış, düşünce sahasını da kontrolleri altına almışlardır. Örneğin, İngilizler, kendi hâkimiyetleri döneminde, geleneksel Hint düşüncesini yapabildikleri ölçüde hakîr göstermeye çalışmışlardır. Onların bu çabaları kısa sürede semeresini vermiş ve bir süre sonra, İngilizce eğitim gören Hintliler kendi felsefi geleneklerinden utanç duymaya başlamışlar; bir Avrupalı gibi hayat sürmek ve onlar gibi düşünmek, aydın olmanın bir göstergesi, hatta en uygun davranış biçimi olarak kabul edilmeye başlamıştır. İngilizlerin gelişyle birlikte eğitimde bir canlanma görülmüştür, fakat bu, Hint düşüncesindeki bir canlanmayı beraberinde getirmemiştir. Bu dönemde zuhûr eden Brahma Samaj ve Arya Samaj gibi yerli reform hareketleri Hint felsefesi ve dininin gelişmesinde önemli yer tutmuştur.

Daha sonraki tarihlerde, bilhassa milliyetçi hareketlerin başlaması ve Hindistan'ın bağımsız bir devlet olarak yeniden kurulmasıyla, Hint felsefesinde ortaya çıkan canlanma ve Hindistan'ın felsefi mirasının

büyükliğünün farkına varılması bu sahada en çok göze çarpan gelişmelerdir. XX. yüzyılda Hintlilerin zihinleri Batı düşüncesinden etkilenmiştir, ama çağdaş Hint şair, aziz ve mütefekkirleri ortaya koydukları eserler vâsıtasıyla Batı düşüncesini etkilemeyi de başarmıştır. Hintlilerin kendi felsefi geçmişlerinin büyüklüğünün farkına varmaları, son yıllarda tefekkür ve siyaset alanında milliyetçi akımların doğmasına yol açmıştır. Hint felsefesinin Batı'yla ilişkisi sonucunda ortaya çıkan canlanma ve gelişmeler, aşırı milliyetçi akımlar tarafından sağlıklı bir işaret olarak görülmemektedir. Bugün bizler, atalarımızın omuzlarından istikbale baktığımız için onlara oranla daha ileriye görebiliriz. Bunun için mâziyle yetinmek ve onunla övünmek yerine hem çağdaş düşünce hem de geçmiş çalışmalarla uyumlu sistemler inşa etmek mecburiyetindeyiz. Hint felsefesinin geleceği de Hint ve Batı bakış açılarını daha iyi uzlaştıran yaklaşımlara bağlıdır.

Hint Felsefesinin Ruhü

Yukarıda işaret edildiği gibi Hint felsefesi oldukça karmaşıktır. Hint felsefi zekâsı asırlar boyunca insanî tecrübe ve dış dünya ile ilgili pek çok meseleyi ayrıntılı biçimde ele alıp incelemiştir. Modern bilimin tecrübe metodu gibi bazı yöntemler, Hint felsefe geleneğinde çok fazla yer almamasına rağmen tartışılan konular, kullanılan yöntemler ve ulaşılan sonuçlar muhteva, çeşitlilik ve derinlik itibarıyla diğer felsefi geleneklerden daha zengindir. Altı temel felsefe okulu, Hinduizm'in pek çok alt sistemi, Budizm'in dört temel ekolü, Çaynizm'in iki ana kolu ve Carvaka materyalizmini zikretmek, sanırım Hint felsefesindeki bu çeşitliliği göstermek açısından yeterlidir. Dahası, Hint felsefesinin bütün ekollerine uygulanabilen ve bütün olarak hepsine şâmil belirli öğretisi ve özellikleri belirlemek imkânı da neredeyse yoktur.

Buna rağmen yine de belirli bir ölçüt ortaya koymak veya Hint felsefesinin özgün ve ayırt edici özellikleri olarak bahsedilmeye değer bazı nitelikler sıralamak imkânsız değildir. Bunlar genel olarak şu şekilde sıralanabilir:

1. Hint felsefesinin en belirgin özelliği, genel olarak bütün dikkatin ruhsal olan (*spiritual*) üzerine yoğunlaştırılmasıdır. Hindistan'da ruhânî motif, hem günlük yaşayışta hem de felsefede hâkimdir. Materyalist Carvaka ekolü dışındaki bütün Hint felsefe ekolleri, insanı ruhânî bir varlık olarak görür ve onun ruhsal kaderine ilgi gösterir. Ayrıca onu, şöyle veya böyle özü itibarıyla ruhânî olan bir âleme yerleştirir.

Kâinât ve insan sadece fizikî varlıklar olarak kabul edilmedikleri gibi, maddî refah ve zenginlik hiçbir zaman insan hayatının gâyesi olarak düşünülmez. Felsefe ve din her zaman birbirleriyle irtibatlıdır, çünkü felsefenin kendisi ruhânî bir serüven olarak değerlendirilir. Başka bir ifadeyle hem felsefe hem de din, ölüm-ötesi başka bir âlemle değil, bilakis şu andaki ve burada geçerli olan ruhânî hayat tarzıyla ilgilidir. Dahası, nihaî noktada kişinin ruhsal gelişimi, içinde yaşadığı âlemle yakından ilgilidir. Zaten Hint felsefesi, Vedalar döneminden bugüne ülkede sosyo-spiritual bir reform gerçekleştirmeye çalışmıştır. Böyle bir ruhsal hayatı geliştirebilmek ve yaygınlaştırabilmek için geniş bir çeşitlilik arz eden bir felsefi literatür ortaya çıkmıştır. Dinin ele aldığı konular da her zaman Hint felsefesine derinlik, güç ve belli bir amaç kazandırmıştır.

2. Hint felsefesinin diğer bir karakteristik özelliği, felsefe ile hayat arasındaki yakın ilişkiye olan inançtır. Felsefenin günlük hayata uygulanması çabası, Hint felsefesinin bütün ekollerinde mevcuttur. Bu anlayış çok çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmesine rağmen, felsefe hiçbir zaman sadece zihinsel bir egzersiz olarak düşünülmemiş, teori-pratik ve öğret-i-hayat arasındaki yakın ilişki her zaman Hint felsefesinin temel özelliği olagelmıştır. Hint felsefesinin bütün sistemleri *hakikat*in peşindedir; fakat bu sadece kendisi için olan akademik bir bilgi değil, aksine bütün insanlığı hürriyete kavuşturacak gerçeğin öğrenilmesidir. İddia edildiği gibi bu anlayış, çağdaş, pragmatik bir anlayış da değildir. O, pragmatik görüşten daha kapsamlı ve daha derin bir anlayıştır. Yine o, hakikati pratik yararlarıyla değerlendiren bir görüş değil, aksine, gerçeği pratik için yegâne rehber olarak gören ve insanın özgürlük arayışında, onun yeterli ve etkili bir rehber olduğuna inanan bir anlayıştır. Hint felsefesinin bütün temel sistemleri, hayatın günlük ve dramatik uygulamaları ve bu problemlerle karşı karşıya kalan insanın sorunlarına çözüm aramakla işe başlar. Ağızdan çıkan bir söz veya bir ekolün kuru bir doktrini olarak kalmış hiçbir öğreti yoktur. Her doktrin kişinin şahsiyetini tamamen değiştiren, kalp atışlarını hızlandıran ve onu nefes nefese bırakan heyecanlı bir inanç hâline gelmiştir. Kısacası, Hindistan'da felsefe hayat içindir; o yaşanmalıdır. Hakikati bilmek yeterli değildir, nihaî kurtuluş için onu gerçekleştirmek ve onunla özdeşleşmek gerekir.

Teori-pratik ve felsefe-hayat ikililerinin birbirlerinden ayıramazlığı ve yakın ilişkilerinin diğer bir yönü, felsefe öğrencisi veya hakikat araştırmacısı olacaklar için; evrensel bir istek olarak “ahlâkî tasfiyenin” zorunlu bir başlangıç kabul edilmesinde kendini gösterir. Şankara bu is-

teği dile getiren klasik ifadelerinde ezeli olan ve olmayan arasındaki farklılığın bilgisine işaret eder. Yani araştırmacıda araştırma isteği bulunmalı, yaptığı fiilleri sadece bu dünyadaki veya âhiretteki iyi sonuçları nedeniyle yapmamalı; cinsel arzu, bireysel istek ve günlük faydaları gözönüne almamalıdır. Kişi, sabır, zihinsel sükûnet, inanç ve kurtuluş arzusunu hayatın nihaî gâyeleri olarak görmelidir.

3. Hint felsefesinin diğer bir özelliği de derûnî müşâhede ve gerçeğe iç gözlemlerle (*introspektif*) yaklaşımıdır. Felsefe, *benin* bilgisi (*atma-vidya*) olarak kabul edilir. Felsefe ya dış dünya ya da kişinin derûnî dünyasının iç yapısı, yani “kişinin beni” ile başlayabilir. Hint felsefesinin hakikat arayışında, hemen her zaman fiziksel âlemin dış görünüşünden ziyâde kişinin beni ve hayatın derûnî veçhesine ilgi ağırlık kazanmıştır. Hint kültürünün altın çağlarında bile müspet bilim, hiçbir zaman nihaî hakikate ulaşmak için yeterli bir yol olarak görülmemiştir; hakikat, bireyin kendi içinde aranmalı ve bulunmalıdır. Kısacası Hint felsefesinde objeden ziyâde suje araştırma konusu olmuştur. Bundan dolayı psikoloji ve ahlâk, müspet bilim olarak telakkî edilmeyip daha ziyade felsefenin önemli kolları olarak kabul edilir. Bu, Hint düşüncesinde fizikî dünyanın hiç araştırılmadığı anlamına gelmez. Gerçekten Hintlilerin pozitif bilimler alanına özellikle de matematik, cebir, astronomi, geometri sahaları ile bunların insan davranışlarına uygulanması aşamasındaki katkıları küçümsenecek ölçüde değildir. Ayrıca zooloji, botanik ve tıpla ilgili bilimler de Hint düşüncesinde her zaman ön sıralarda yer almıştır. Buna rağmen Hintliler çok eskilerden beri “iç gözlem” metodunu, insan ve kâinâtın hakikatini anlayabilmek için dış gözlemden daha gerekli ve yararlı görmüştür.

4. Bu içe dönük (*introspective*) ilgi büyük oranda idealizme yol açmıştır. Dolayısıyla Hint felsefesinin pek çok ekolü az veya çok oranda idealisttir. Hint tefekküründe yöneliş hemen her zaman monistik (tekçi) idealizme doğrudur. Aşağı yukarı bütün Hint felsefesi ekolleri hakikatin, nihaî noktada bir ve ruhsal olduğunu kabul eder. Bununla birlikte bazı sistemlerin düalist veya plüralist düşünceleri benimsediklerine de rastlanır. Böyle olmasına rağmen onlar bile açıkça monistik bir karakter taşımaktadırlar. Eğer dikkatimizi, bu felsefedeki görüş farklılıklarından ziyâde onun temel karakterine çevirirsek, bu temel karakterin hayatı ve gerçeği monistik idealizm yoluyla açıklama çabalarında somutlaştırıldığını görürüz. Bu farklı çaba, Hint tefekküründeki katı ve tekçi idealizm anlayışının, farklı doktrinleri bile izah edebilen, aynı zamanda çok farklı biçimler alabilen canlı ve dinamik karakterine atfedilebilir. Gerçekte bu doktrinler birbiriyle çelişen doktrinler olmayıp,

Hint felsefesinin bir bütün olarak düşünülmesini sağlayan temel inancın farklı şekillerdeki ifadesidir.

Hindistan'da hiç şüphesiz materyalizm de vardı; hakkında fazla bir yazılı belge olmamasına ve diğer sistemlerin onu kötölemek ve tenkit için belirli ve sürekli çabalarına rağmen materyalizm bir zamanlar bu bölgede geniş ölçüde kabul görmüştür. Bununla birlikte materyalizm Hindistan'da açıkça kendini hissettirememiştir. Onun taraftarları sayıca hep azınlıkta kalmış ve genel tefekkür sistemi içindeki ağırlığı hiçbir zaman tam olarak hissedilmemiştir. Hint felsefesi ona karşı sürekli unutkan olmuştur. Zira bu düşünce sistemindeki materyalist görüş devamlı bir yana itilerek, mutlaka bir çeşit idealizm yegâne geçerli görüş olarak kabul edilmiştir.

5. Hint felsefesi akıl yürütmenin sıkça kullanılmasını tartışmasız olarak kabul eder. Fakat hakikat sevgisi sonucunda oluşan sezgiyi de Mutlak'ın bilinmesini temin edecek önemli bir yöntem olarak görür. Akıl ve salt entelektüel bilgi Mutlak'ın bilinmesinde yeterli değildir. Akıl tamamen faydasız veya yersiz değil; ama yetersizdir. Kişi gerçeği bilmek ve tanımak için, onu mutlaka bilfiil tecrübe etmelidir. Hint felsefesinde kişi hakikati sadece bilmez; aynı zamanda bildiğini tecrübe eder. Hint'te felsefeyi tam olarak tanımlayan sözcük, "görmek" anlamına gelen "drs" kökünden türeyen *darsanadır*. "Görmek" bir nenenin doğrudan sezgisel (*intuitive*) tecrübesine sahip olmak; hatta bunun da ötesinde "onunla bir olma" anlamında onu realize etmektir. Obje-suje ayırımı devam ettiği ve ikisi arasında özdeşleşme olmadığı sürece obje hakkında "tam bilgi" mümkün değildir. Felsefi ekollerin ortaya çıkışından itibaren Hint felsefesi içinde yer alan sistemlerin ve öğretilerin sistematik formülasyonları ile bunların ahlâkî izahları ve temellendirilme biçimlerinde veya sistemlerin birbiriyle olan polemiklerinde büyük oranda akıl yürütmeye yer verilmiştir. Buna rağmen Carvaka dışında diğer bütün felsefi ekoller hakikatin bilinmesi hususunda akıldan daha üstün başka bir yol olduğunu kabul etmişlerdir ki, bu yol, akılla hiçbir zaman kavranamayacak nihâî hakikatin *doğrudan algılanması veya tecrübe edilmesidir*. Akıl, hakikate delâlet edebilir, fakat hiçbir zaman onu keşfedemez veya ona ulaşamaz. Akıl, entelektüel anlamda felsefenin metodu olabildiği hâlde sezgi, sadece Mutlak'ı kavrama ve anlama yöntemidir. Böylece Hint felsefesi, son noktada sezgiye dayanması; akıl ve bilginin sınırlılığını ve sadece belirli fonksiyonlardaki yeterliliğini tanımasıyla karakterize edilebilir.

6. Hint felsefesinin, yukarıdaki maddeyle alakalı diğer bir özelliği, kutsal metinlerin otoritesini kabul etmesidir. Hint felsefe ekolleri, kla-

sik kutsal metinlerle ilişkilerine göre ortodoks (*astika*) ve heterodoks (*nâstika*) sistemler şeklinde ayrılmalarına rağmen Carvaka ekolü dışındaki bütün felsefi sistemler, kadim azizlerin sezgisel içe doğuşlarını kabul etme ve onların otoritelerini tanıma konusunda hemfikirdir. Bu tür içe doğuşlar ister Vedalar'ın ve Upanişadlar'ın Hindu azizlerinin olsun, isterse Budda veya Caynizm'in kurucusu Mahavira'nın sezgisel hikmetleri olsun fark etmez. Hintli filozoflar daima geleneğin bilincindedir ve az önce işaret edildiği gibi, daha sonraki dönemlerin büyük sistem kurucuları bile sadece geçmişin geleneksel hikmetini açıklayan müfessirler olarak kabul edilmiştir. Buna göre geçmişin belirli öğretilerinin sadece yorumlarında farklılık sözkonusudur; bunun dışında onların özü ve temel kavramları asırlar boyu hep aynı kalmıştır. Otoriteye saygı gelişmeyi engellemez; bilakis düşüncedeki devamlılığı sağlar ve ona birlik ruhu kazandırır.

Otoriteye aşırı şekilde hürmet gösterilmesine bazı felsefe ekolleri farklı biçimlerde karşı çıkmışlardır. Fakat geçmişe gösterilen bu hürmet, din adamlarının hakikati tam anlamıyla bilen ve onu realize eden kimseler oldukları varsayımına dayanır. Bundan dolayı eğer biz de onların gördüğü ve realize ettikleri hakikati tam olarak kavramak ve anlamak istiyorsak, nihaî noktada onlara dönmemiz gerektiği iddia edilir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Hindistan'da pek çok felsefi doktrin ve sistem ortaya çıkmıştır. Eski azizlerin, mutlak gerçeğin hakiki kâşifleri olarak otorite kabul edilmeleri ve hemen herkes tarafından hürmet gösterilmelerinin yanısıra böyle bir gelişme de ortaya çıkmıştır. Aynı otoriteyi kabul etmelerine rağmen sözü edilen sistemlerin, temel prensiplerde bile birbirinden farklı anlayışlara sahip oldukları gözönüne alınacak olursa, bu saygının, öyle iddia edildiği gibi Hint felsefesini dinî bir mecrâya sürüklediği, yani onu bir din felsefesi durumuna sokmadığı, aksine temel problemlerin tek ve belli bir görüş açısından ele alınmasına yardımcı olduğu söylenebilir. Felsefe ekollerinin geleneksel tutum ve inançlardan ne kadar uzak oldukları şu misalde daha iyi görülebilir: Sankhya ekolü, doktriner açıdan Tanrı'nın varlığının teorik olarak tasvir edilemeyeceğini savunmasına rağmen, onun varlığının imkânı konusunda hiçbir şey söyleyemez. Vaişēika ve Yoga ekolleri de Tanrı'nın varlığını kabul eder; fakat onu kâinâtın yaratıcısı olarak görmez. Aynı şekilde Mimamsa ekolü de Tanrı'dan bahseder, fakat onun âlem açısından önemini ve dünyadaki ahlâkî nizam için yeterliliğini kabul etmez. Dahası, ilk Budist ekolleri Tanrı'yı tamamen reddederken; Carvaka ekolü taraftarları da her tür nitelikten yoksun bir Tanrı fikrini anlamsız bulur.

7. Son olarak, Hint felsefesinin metodu ve özü itibarıyla bütün sistemlerini birleştirici mâhiyette şöyle bir rivâyet vardır. Rig Veda kadar eski olan bu rivâyette, hakikati realize etmiş azizler (*rişler*) “Tanrı biridir, fakat insanlar onu farklı isimlerle çağırırlar” düstûruyla bütün dinleri ihâta etmektedir. Buna göre Hint felsefesi, açıkça realite ve tecrübenin farklı yönlerini uzlaştırmacı yaklaşımıyla karakterize edilebilir. Din-felsefe, bilgi-davranış, sezgi-akıl, insan-tabiat ve numen-fenomen ilişkileri Hint düşüncesinin uzlaştırmacı özelliğiyle bir âhenk (harmoni) oluşturur. Her Hintli, altı temel düşünce ekolünün hatta bunların muhtelif alt sistemlerinin birbiriyle âhenk oluşturduğunu kabul etmeye hazırdır. Gerçekten de bütün bu ekoller genel anlamda birbirinin tamamlayıcısı durumundadır. Batı felsefesinin realite ve tecrübeye analitik yaklaşımına karşılık Hint felsefesi, özü itibarıyla uzlaştırmacıdır. Bu felsefenin klasik metinleri, realite ve tecrübeyi tek boyutuyla değil, bütün boyutlarıyla ele alıp değerlendirir. Metafizik, epistemoloji, ahlâk, din, psikoloji ve olaylar tamamen biri diğerinden ayrı olarak ele alınmayıp, bir tek hayatın veya tecrübenin farklı boyutları olarak tabii bir birlik içerisinde değerlendirilebilir.

İşte Hint felsefesinin bu uzlaştırmacı bakış açısı, asırlar boyunca Hint düşüncesi ve Hintli dünya görüşünde devam edegelen entelektüel ve dinî hoşgörüyü ortaya çıkarmıştır. Dinî gruplar arasında son yıllarda meydana gelen kavgalar ve çatışmalar ise, Hint düşüncesinin ürünleri olmayıp tamamen politik olaylardır. Zira bu tür hâdiseler adı geçen felsefe sisteminin, bütün grupları ve toplulukları tek hakikat ve tek hayat içerisinde gören hoşgörülü ve uzlaştırmacı özelliği ile bağdaşmaz. Hint düşüncesinin entelektüel ve teorik bakış açısıyla ilgili bu genel özelliklerinin yanı sıra, pratikteki temel bakış açısında da bir birlik sözkonusudur. Ama bunun da farklı yönleri mevcuttur. İlk planda şu bir gerçekliktir ki, Hindistan’daki bütün felsefe ekolleri -Hindu, Budist, Caynist veya Carvaka- insan hayatının günlük problemleri, insan hayatındaki sınırlamalar, acı-ızdırıp ve her durumda nihâî gâyeye ulaşma çabalarından kaynaklanan pratik bir motivasyona sahiptir. Üstelik bütün ekollerin benimsediği bu motivasyon, teorik olmaktan ziyâde pratiktir. Hayatın nihâî amacı Hinduizm, Budizm ve Caynizm’de aynıdır ve bu amaç, Hinduizm ve Caynizm’de *mokşa*, Budizm’de *nirvana* olarak isimlendirilir. Farklı felsefe ekolleri hatta Hinduizm ve Budizm içerisindeki çeşitli ekoller kurtuluşun mâhiyeti konusunda değişik görüşler savunur. Ama *mokşa* veya *nirvana* genel anlamda kurtuluş veya acı ve ızdıraptan kurtulma ya da doğum-ölüm çemberinden kurtulmak demektir. Özü itibarıyla, acı ve ızdıraptan

kurtuluş veya *samsara* çarkından âzâde olma anlamına gelen bu değişiklik, bazı durumlarda olumsuz gibi görünebilir. Ama gerçekte, daha zengin ve mutlu bir hayatı kazanma ve sonsuz mutluluğa uzanma anlamını ifade eder. Ruh, bazen Mutlak'la özdeş hâle gelerek, bazen Tanrı'da hayat sürerek bazen de saf ruhun kendi ferdiyetindeki ezeli varoluşu sayesinde kendi aslî sâfiyetine kavuşur. Fakat bütün bu hâllerde o, hayatın sınırlama ve engellemelerinden kurtulmuştur.

Hint felsefe sistemleri, sadece hayatın gâyesi konusunda değil, dünya üzerindeki iyi hayatın niteliği hususunda da hemfikirdir. Hinduizm, Budizm ve Caynizm'in dünya görüşlerinin esasını, dünyevî olana muhabbet beslememek oluşturur. Bu, ferdin hayattaki ihtiyaçlarını karşılaması ve kendi amellerinin sonuçlarından etkilenmeden arkadaşlarıyla "normal" bir hayat sürdürebilmesini sağlayan bir anlayıştır. Zira kişi bu sayede dünyevî değerlere karşı zihnî (*mental*) ve ruhî (*spiritual*) bir üstünlük elde eder ve hiçbir zaman onların kölesi olmaz. Bu bir pasifizm veya gerçeklerden kaçış (*escapism*) değildir; çünkü birey toplumsal statüsünün gerektirdiği günlük sorumluluklarını yerine getirmek zorundadır. Dolayısıyla bireyden istenen, dünyaya karşı hırs ve tamah göstermeksizin, bencillikten uzak davranışlarda bulunmak ve böyle bir hayat yaşamaktır.

Hinduizm, Budizm ve Caynizm, bütün kollarıyla birlikte *karma* ve *yeniden doğuş doktrinini* de kabul ederler. Buna göre onlar, kişinin kurtuluşa ulaşmadan önce ahlâkî ve ruhsal bakımdan mükemmelleşmesi gerektiğini savunur. Yine onlar adaleti, ahlâkî hayatın bir kanunu (prensipl) olarak görür ki, bu da fizikî dünyanın sebep-sonuç kanunu gibidir. Dolayısıyla kişi ektiğini biçmelidir. Adalet, ahlâkî ve manevî gelişimin tamamı "bir tek varoluş süresince" elde edilemeyeceğinden, bütün bu amaçların gerçekleşmesini mümkün kılmak için *yeniden doğuşa* inanırlar.

Aynı şekilde içerisinde yaşadığımız âlemde ahlâkî bir düzenin var olduğu gerçeği, Vedalar'dan bugüne, Carvaka dışında bütün felsefe ekollerinde kabul edilen bir doktrindir. Carvaka, Budizm ve Caynizm gibi râfîzî ekoller kabul etmemesine rağmen, pratik sahada Hint felsefe ekolleri arasında birlik ve beraberliği sağlayan daha başka ortak unsurlar da vardır. Metafizik ve epistemolojik farklılıklar nazar-ı dikkate alınmaksızın, Hinduizm'in bütün kollarınca benimsenen dünya görüşü, toplumun dört sınıfa bölünmesi (kast sistemi), hayatın dört devresi ve insanın peşinden koştuğu dört temel değeri veya amacı da kapsar. Buna göre Hinduizm'de toplum dört sınıfa ayrılır. Her bir sınıfın, ki-

şilerin meslekî kabiliyetlerine göre belirlendiği kabul edilir. Bu toplumsal sınıflar şu gruplardan oluşmaktadır:

1. Rahip ve öğretmenler (*Brahminler*)
2. Askerî ve siyasî liderler (*Kşatriya*)
3. Ticaret erbâbı (*Vaisya*)
4. İşçiler ve hizmetliler (*Sudralar*)

Bu sınıflardan ilk üç grupta yer alanlar “iki kere doğanlar” olarak kabul edilirken, *sudralar* böyle kabul edilmezler. “İki kere doğanlar” olarak isimlendirilen sınıflardaki kimselerin hayatları da dört devreye ayrılır ve bu devreler şu şekilde sıralanır:

1. *Brahmacarin* (Öğrencilik dönemi)
2. *Grhastha* (Aile hayatı dönemi)
3. *Vanaprastha* (Ormanlardaki zühd ve riyâzet dönemi)
4. *Sannyasin* (Gezici rahiplik/dilencilik dönemi)

Bu sosyal anlayışa göre kişi, öğrencilik ve ev reisliği devrelerini yaşamadan doğrudan zühd ve riyâzet hayatına çekilemez. Kişi ancak hayatının son iki aşamasında ruhânî şeyler üzerinde düşünebilir ve kurtuluş için riyâzet ve tefekküre dalabilir.

Bütün Hindular tarafından hayatın dört temel gâyesi olarak isimlendirilen değerler ise şunlardır:

1. Doğruluk veya ahlâk kurallarına riâyet (*dharmā*)
2. Servet veya maddî refah (*artha*)
3. Mutluluk veya cinsel haz (*kamā*)
4. Nihaî kurtuluş (*mokṣā*)

Dharma hayatı bütünüyle kuşatır, yani ahlâk kurallarını çiğneme-den elde edilen servet ve mutluluk onun içinde yer alır. *Mokṣā* herkesin arzuladığı nihaî gâyedir. Bu toplumsal anlayış bütün Hindular tarafından tartışmasız olarak kabul edilmiştir. Yine o, *Dharmasastralar*-da kısa ve öz olarak, felsefî izahlara ve doğrulamalara yer verilmeden anlatılmıştır. Tüm Hinduların bu ortak ideal hayat anlayışı, sayıca azınlıkta olan Budist ve Caynistler tarafından benimsenmese bile, ülkenin yegâne sosyal ve ahlâkî hayatıdır denilebilir.